

UMŘEL NÁM ERNST TUGENDHAT

Ernst Tugendhat byl jedním z našich velkých filosofických krajanů. Jeho velikost nemusela být zpovzdálí dost patrná, protože se vyjevovala takřka jen v Německu (netroufám si soudit o latinské Americe), ale v německém kontextu Tugendhat velikánem nepochybně byl: podle počtu německojazyčných citací žijících autorů byli kolem přelomu tisíciletí spolu s Karl-Otto Apelem nejřednějšími domácími filosofi hned za nedostížnou, i značnému mezinárodnímu věhlasu se těšící dvojicí Habermas, Gadamer.¹ Bude na něj dlouho vzpomínáno přinejmenším pro následující tři zásluhy: (1) povznesl heideggerovskou diskusi na nebývalou úroveň, (2) byl iniciátorem a hnací silou příklonu elitní německé filosofie k analytickému stylu a (3) ve vysoce ambiciózním projektu se pokusil o nové – tentokrát snad už konečně správné – ustavení etiky.

Ernst se narodil v Brně 8. března 1930 a o několik měsíců později se s rodiči nastěhoval do právě dokončené slavné vily, kterou pro ně navrhl Ludwig Mies van der Rohe. Roku 1938 se sekulárně židovská rodina, jejíž bohatství (podobně jako u Husserlových) pocházelo převážně z textilního průmyslu, vystěhuje do Švýcarska a v roce 1941 raději až do Caracasu ve Venezuele. Tamní presbyteriány vedená škola *Colegio Americano* Ernstovi poskytla výtečné španělsko-anglické vzdělání, a jelikož se jako patnáctiletý během četby rodinného výtisku *Sein und Zeit* nadchl pro Heideggera, bylo jen přirozené, že se rozhodl připravit se na budoucí výpravu za ním do Německa co nejdůkladnějším studiem klasické filologie, jemuž se věnoval na Stanfordově universitě v kalifornském Palo Alto v letech 1946–1949 (profesorem tam tehdy byl mj. Hermann Fränkel).

Kolem nástupu na Stanford obdrží mladý heideggerián další rodinný poklad: zápisy z Heideggerovy výuky v letech 1920–1934 (tedy nejen z přednášek, které dnes – pravda se zhruba padesátiletým zpožděním – již můžeme číst všichni, ale také ze seminářů, jejichž zpracování se teprve nedávno záslužně ujal Francisco J. Gonzalez),² jak je ve spolupráci

¹ Podle každoročních tabulek citovanosti za léta 1998–2004 v časopisu *Information Philosophie*.

² Po několika časopiseckých ochutnávkách je již ohlášena velká, čtyřsetstránková monografie F. J. Gonzalez, *Human Life in Motion. Heidegger's Unpublished*

se skupinou dalších raných heideggerovských entusiastů³ vyhotovila a uchovávala Ernstova teta Helena Weissová, rodačka ze slezské Zaháně (a sestra prvního manžela Ernstovy matky Grety).⁴ Roku 1949 se devatenáctiletý Ernst usazuje ve Freiburgu v Briesgau a pouští se naplno do heideggerovského studia. Heidegger má ještě výuku zakázanou, ale Ernst je časem přijat do úzkého kruhu jeho příznivců – a je rozčarován tím, že ne-li sám mistr, tedy rozhodně někteří z jeho blízkých jsou zbytkovými nacisty.

Na Tugendhatově filosofickém zaujetí heideggerovskými motivy to nic nezmění, ale možná to posiluje jeho tendenci k nezávislosti v jejich zpracovávání, která ho (spolu s nápadně vysokou úrovní toho zpracování) brzy proslaví a učiní z něho vedoucí postavu heideggerovsky orientované filosofie – prvního (a za Heideggerova života nejspíš jediného), kdo dokáže s Heideggerem mluvit jako rovný s rovným.⁵ Jako šestadvacetiletý předkládá aristotelickou disertaci *Ti κατά τινός. Eine Untersuchung zu Struktur und Ursprung aristotelischer Grundbegriffe* (doktorát 1956, tiskem 1958), tři semestry stráví jako postdok v Münsteru, centru dobově významné Ritterovy školy, roku 1958 nastupuje jako asistent v Tübingenu⁶ a roku 1965 se habilituje velevýznamnou knihou *Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger* (tiskem 1967).⁷ Zároveň s habilitací přichází od Gadamera nabídka profesury v Heidelbergu – ale před jejím převzetím ještě Tugendhat absolvuje dvousemestrový studijní pobyt na Michiganské universitě v Ann Arbor.

Seminars on Aristotle as Preserved by Helene Weiss, kterou v březnu 2024 vydá Indiana University Press.

³ Patřili k ní dále zejména Hermann Mörchen, Hans Loewald a Franz Josef Brecht. Po výuce se scházeli, porovnávali své zápisky a doplňovali do nich řádně identifikované řecké (případně i jiné) citáty.

⁴ Dnes jsou tyto zápisky uloženy ve stanfordském Heideggerově archivu, jemuž je na přímmluvu Thomase Sheehana Tugendhat roku 1992 přenechal.

⁵ Toto Tugendhatovo postavení dosvědčují jak opakované výroky německých hostujících profesorů na Univerzitě Karlově v devadesátých letech, že v dějinách heideggerovské interpretace rozlišujeme dvě období, před Tugendhatem a po něm, tak třeba Patočkovo doporučení právě Tugendhatova habilitačního spisu jako užitečné četby k fenomenologii tehdy mladému Pavlu Koubovi (snad roku 1971) – a především to, že právě Tugendhatovi odkázal Heidegger svůj řečnický pulťfk.

⁶ V Tübingenu koupí Tugendhat roku 1959 svůj proslulý zelenošedý psací stroj, který ho provázel po zbytek života a u něhož jedině prý dokázal myslet.

⁷ Ve studentském časopise *Nomádva* vyšla v letech 2006–2007 ve dvou dílech studie Hynka Janouška *Wahrheitsbegriff E. Tugendhata* věnovaná této knize.

Setkání s bující analytickou filosofií poloviny šedesátých let je pro následujících třicet let Tugendhatova filosofického života stejně určující, jako bylo pro prvních dvacet let setkání s Heideggerovým spisem, ježž mu jako chlapci vtiskla do rukou matka. Jak známo, v polovině šedesátých let ještě americká analytická filosofie hleděla s obdivem do Anglie⁸ a domácí filosofové, kteří už koncem šedesátých let ty anglické zastíní, si teprve získávali renomé. A tak i analytická filosofie, kterou si Tugendhat přiváží s sebou zpět do Německa, je stylově spíše oxfordská a cambridgeská než, řekněme, harvardská a princetonská (jakkoli v této době ještě i na Harvardu a v Princetonu byli přívrženci britského stylu dost silní).⁹

Šestatřicetiletý Tugendhat, největší naděje heideggerovské fenomenologie, se tedy vrací z Ameriky převzít heidelberskou profesuru přesvědčen, že „k objasňování věcí se hodí spíše analytická filosofie“.¹⁰ Je jedním z nespočetných dokladů Gadamerovy jasnozřivé velkodušnosti, že nad Tugendhatem dál drží ochrannou ruku (Tugendhat tehdy dokonce obýval jeden přízemní pokoj v Gadamerově domě). Tugendhat potřebuje

⁸ Tak např. Richard Rorty (tj. osoba bez jakýchkoli anglofilních filosofických konexí) v úvodu ke své velmi vlivné čítance označuje za dvě nejsilnější filosofické koncepce přítomnosti austinovskou a Strawsonovu: R. M. Rorty, *Metaphilosophical Difficulties of Linguistic Philosophy*, in: týž (vyd.), *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, Chicago 1967, str. 37.

⁹ Není snadné odhadnout, kdo v Ann Arbor měl na Tugendhata jaký vliv. Tugendhat sám jména neuvádí: pět těžkých vah tam tehdy byli Richard Brandt (vedoucí katedry, který studoval před válkou v anglické Cambridge), William Frankena (který v Cambridge pracoval s G. E. Moorem a C. D. Broadem), Charles Stevenson (v Cambridge spolupracoval s Wittgensteinem a Moorem), pragmatista Abraham Kaplan a William Alston, chicagský žák Ch. Hartshorna a R. McKeona. Ale je dobře možné, že Tugendhata ovlivnili víc mladší kolegové, jako byli Russellův žák Irving Copi, absolvent Princetonu Alvin Goldman či Kendall Walton, který prošel Berkeley a Cornellem, nebo i postgraduální studenti (rok před dokončením disertace tam zrovna byl Robert Audi). Profesor Audi mi laskavě sdělil (v mailu z 27. 5. 2023), že Tugendhat během amerického roku dost cestoval, a musel se tedy vidět i se spoustou lidí mimo Ann Arbor, že spolu chodili např. na seminář prof. Alstona k soudobé filosofii jazyka a že se Audi s Tugendhatem odborně stýkal dost intenzivně na to, aby ho Tugendhat brzy po návratu pozval do Heidelbergu. Celkově to budí dojem, že Tugendhata neokouznil ani tolik ten či onen americký filosof, jako spíše to, že na desítkách universit stovky filosofů věcně přezkoumávají relevantní texty a teorie a navrhují zlepšení (zatímco v Německu tehdy ještě i na předních universitách napjatě hledí do Todtnaubergu, Heidelbergu či Frankfurtu a vyčkávají, co ta která autorita zrovna pronese).

¹⁰ U. Hermann, „Die Zeit des Philosophierens ist vorbei.“ Interview mit Ernst Tugendhat, in: *Die Tageszeitung*, 28. 7. 2007.

také nabrat dech: učí se přednášet, má nyní i administrativní úkoly (je děkanem zrovna v neklidném roce 1968) a musí se konec konců teprve naučit pořádné práci v analytickém stylu (po návratu z Ameriky je v něm stále ještě začátečník). Plodem heidelberského období, které končí roku 1975, jsou Heideggerovi věnované *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie* (1976).¹¹

Další fáze, charakterizovaná tematickou orientací na jednání a etiku, začíná Tugendhatovým přechodem do interdisciplinárního Institutu Maxe Plancka pro výzkum životních podmínek ve vědecko-technickém světě, kam ho pozval jeden z jeho dvou ředitelů Jürgen Habermas (který prožil své americké analytické osvícení pět let po Tugendhatovi). Tugendhat tu, v idylickém prostředí bavorského venkova ve Starnbergu, stráví pět let, zapracovává se do sociálněvědní a praktickofilosofické problematiky, a navíc k tomu také přepracuje do knižní podoby svůj poslední heidelberský přednáškový kurs. Vznikne tak jedna z jeho nejlepších knih, *Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung. Sprachanalytische Interpretationen* (1979), v níž polemizuje ohledně vědomí, jáství a jednání se svým slovným heidelberským kolegou a vrstevníkem Dieterem Henrichem, a to na pozadí velké německé tradice od Hegela po Heideggera.¹²

Idyly ale nemají trvat příliš dlouho: Tugendhat nastupuje roku 1980 svou poslední a nejdelší profesuru na Svobodné universitě v západním Berlíně. Nadále drží agendu učit Němce filosofické práci v analytickém stylu,¹³ k ní ale přistupuje nově úkol vnést jasno do etiky. Ten dochází naplnění – po sérii přípravných prací a nezdaru¹⁴ – v Tugendhatově poslední velké knize *Vorlesungen über Ethik* (1993 – česky *Přednášky o etice*,

¹¹ „V Německu to byla filosofická kniha desetiletí, téma nesčetných seminářů a diskusních skupin. Mladá generace německých filosofů ... v ní našla přesně to, co hledala: vysvětlení, proč je filosofie jazyka tak důležitá, jak si to Anglosasové myslí,“ napsal Richard Rorty v recenzi na anglický překlad tohoto díla. Podle něj je to „originální, vzrušující, komplikovaná a obtížná kniha“ (R. Rorty, *Ernst Tugendhat, Traditional and Analytical Philosophy: Lectures on the Philosophy of Language* [rec.], in: *The Journal of Philosophy*, 82, 1985, str. 720–729, zde str. 720).

¹² „Zázračně bohatá kniha“, říká o ní v recenzi Charles Taylor (*Ernst Tugendhat, Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung* [rec.], in: *The Journal of Philosophy*, 79, 1982, str. 218–222, zde str. 218).

¹³ S ní je spjata i drobná učebnice z roku 1983, s níž mu pomáhala jeho tehdejší asistentka Ursula Wolfová a kterou máme od roku 1997 i v českém překladu jako *Logicko-sémantickou propedeutiku*.

¹⁴ Vybrané pasáže z jedné takové menší knížky (*Probleme der Ethik*, Stuttgart 1984) vyšly i česky jako *Tři přednášky o problémech etiky* (Praha 1998).

2004), do níž podobně jako při odchodu z Heidelbergu vydestiloval trest svého vzdělavatelského úsilí na daném ústavu. Běžný lid i filosofové mají celkem jasno o tom, co je morálně správné a co ne (s možnými neshodami v některých okrajových oblastech, jako jsou potrat či práva zvířat), ale ani běžný lid, ani žádní filosofové před Tugendhatem nedokážou uspokojivě vysvětlit, zda se jedná o jejich nahodilé preference nebo o něco nadosobně platného (a pokud to druhé, odkud se bere a jaké je ta nadosobní platnost povahy).

Po penzionování v roce 1992 následuje poslední období Tugendhatova života: na jeho počátku stojí několik externích profesur (jednou z nich byl i semestr v Praze na podzim 1997/1998), po nichž následuje stažení se do soukromí nejprve v Tübingen (od roku 1999) a nakonec ve Freiburgu (od roku 2013), kde Ernst Tugendhat 13. března letošního roku zemřel. Z tohoto období pocházejí tři poslední větší knížky, enigmatický *Dialog in Leticia* (1997), v němž nejmenovaný jihoamerický mudrc vznáší námitky proti Tugendhatovu výkladu etické problematiky, a dvě knihy obratu k antropologii jakožto první filosofii (a trochu i k náboženství či mystice): *Egozentrität und Mystik: Eine anthropologische Studie* (2003) a *Anthropologie statt Metaphysik* (2007).¹⁵

Jak by možná řekl Oscar Wilde, i ve filosofii – a snad obzvláště tam – je důležité být Ernst. „Hohe Ernsthaftigkeit“, kromobyčejná opravdovost, je první z ctností, kterými podle freiburského romanisty Hanse-Martina Gaugera Tugendhat oplýval. A výčet pokračuje: „nic z postmoderní libovůle, extrémně věcný, bezohledný nejen k druhým, ale i k sobě, naprosto nestranný, stále připravený sám sebe opravovat, nesentimentální a – což není tak snadné – prostý ješitnosti, žádné herectví ani póza“.¹⁶ A Habermas dodává, že po desetiletí „měli naši nejinteligentnější studenti ctižádost psát jako Tugendhat“.¹⁷ Čest jeho památce.

Josef Moural

¹⁵ Především těmto posledním knihám se věnuje Tereza Matějčková ve studii *Tugendhatův obrat k bezvýznamnosti*, in: *Reflexe*, 49, 2015, str. 65–87 (a v dalším materiálu v téže čísle). Jeden z Tugendhatových pozdních článků komentoval podnětně též Hynek Janoušek, *Ernst Tugendhat, Über den Tod* (rec.), in: *Reflexe*, 34, 2008, str. 147–153.

¹⁶ Ch. Geyer, *Was meint „ich“?: Ernst Tugendhat wird 90*, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. 3. 2020.

¹⁷ J. Habermas, *Eine philosophische Existenz: Autonomie und Gerechtigkeit – zum 90. Geburtstag von Ernst Tugendhat*, in: *Die Zeit*, 5. 3. 2020.